

Universiteit
Leiden
The Netherlands

A grammar of Lumun : a Kordofanian language of Sudan

Smits, H.J.; Smits H.J.

Citation

Smits, H. J. (2017, September 21). *A grammar of Lumun : a Kordofanian language of Sudan*. LOT, Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/57165>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/57165>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/57165> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Smits, H.J.

Title: A grammar of Lumun : a Kordofanian language of Sudan

Issue Date: 2017-09-21

Nederlandse samenvatting

Dit proefschrift beschrijft de grammatica van het Lumun, een Kordofaanse taal van de Talodi-groep uit het zuidelijk deel van de Nuba Bergen in Soedan. Het Lumun heeft ca. 15.000 sprekers.

Hoofdstuk 1 geeft beknopte informatie over de sprekers en hun woongebied, en over de positie en classificatie van het Lumun. Het vermeldt eerdere publicaties over het Lumun en publicaties over andere talen van de Talodi-groep, en noemt ook een aantal recente studies over talen van de Heiban- en Katla-groepen in de Nuba Bergen. In de inleiding wordt ook ingegaan op de manier waarop het onderzoek is uitgevoerd en de verslaglegging daarvan in deze studie.

Hoofdstuk 2 behandelt het klanksysteem van het Lumun. Het Lumun heeft consonanten op de bilabiale, dentale, alveolaire, post-alveolaire, palatale, velaire en labio-velaire articulatieplaatsen. Voor de obstruenten geldt dat hoe zij precies gearticuleerd worden (als stemloze plosief, stemhebbende plosief of als stemhebbende fricatief/approximant) afhangt van hun positie in het woord en naastliggende klanken, ook over de woordgrens heen. Opvallend is dat stemloze fricatieven in de taal helemaal niet voorkomen. Het Lumun heeft acht klinkers, waaronder een schwa die verschillende gedaanten kan aannemen. Hij wordt veelal gecoarticuleerd met een klinker in een naastliggende lettergreep en is vaak zeer kort. Er zijn echter ook woorden waarin geen andere klinkers dan schwa's voorkomen en ook een zeer korte schwa kan de drager zijn van een hoge toon. In de hoge klinkers is er ATR contrast (–ATR **ɪ** en **ʊ** tegenover +ATR **i** en **u**). Behalve in (bijna) minimale paren is het echter vaak moeilijk uit te maken tot welke set een woord behoort, ook voor de sprekers zelf, en het lijkt erop dat deze oppositie aan het verdwijnen is.

Hoofdstuk 3 presenteert het toonsysteem van het Lumun. Er worden vier tonemen onderscheiden: hoog, laag, dalend en stijgend, met de mora als de toondragende eenheid. Anders dan de naamgeving wellicht suggereert wordt een geïsoleerd woord met stijgende toon niet stijgend uitgesproken maar op een vlak blijvende toonhoogte.

Deze toon wordt iets hoger ingezet dan een lage toon en anders dan in een geïsoleerd woord met lage toon ontbreekt aan het einde van het woord een toondaling. Het (onderliggend) stijgende karakter van deze toon wordt vooral duidelijk in context, onder meer wanneer er een woord volgt dat zelf geheel laag is. Dit lage woord ontvangt nu een hoge toon van het woord met stijgende toon. Op zelfstandig naamwoorden worden vier grote toonpatronen onderscheiden die overeenkomen met de vier tonemen, die met elkaar contrasteren op de laatste mora van het zelfstandig naamwoord. Op werkwoorden en werkwoordsvormen is het beeld iets beperkter: daar wordt de stijgende toon niet gevonden. Toonveranderingen in context worden gedomineerd door twee processen. Het eerste betreft shift van een finale hoge toon (waaronder ook vallen het hoge deel van een finale stijgende toon en een zwevende hoge toon): een woord-finale hoge toon in niet-prepausale positie verandert in een lage toon, terwijl op de eerste mora van het volgende woord een dalende toon verschijnt, tenminste voor zover de toonstructuur van dat woord dat toelaat. Het tweede proces is vereenvoudiging van een contour toon (typisch een dalende toon) op een enkele mora in niet prepausale positie. De dalende toon wordt in dat geval gerealiseerd als hoog. Er is nog een derde proces dat van invloed is op de uiteindelijke tonale realisatie: toonbrug, d.w.z. dat alle lage tonen tussen twee hoge tonen (of tussen een hoge en een dalende toon) hoog worden. Toonbrug is soms verplicht en soms facultatief. Wanneer toonbrug precies toegepast moet of kan worden is nog grotendeels onduidelijk. Tenslotte zijn er grammaticale morfemen die specifieke tooneffecten hebben. Vier clitische voorzetsels zijn daarvan een voorbeeld, alsook bepaalde clitische onderwerpsvoornaamwoorden (de 3e persoon enkelvoud alsook onderwerpsclitica die verwijzen naar woorden uit de verschillende naamwoordklassen).

Hoofdstuk 4 gaat in op zelfstandig naamwoorden, die geordend zijn in een systeem van naamwoordklassen. Het hoofdstuk presenteert de toonpatronen van de zelfstandig naamwoorden en beschrijft hun morfologie. Elk (gewoon) zelfstandig naamwoord valt binnen een naamwoord klasse, die op het naamwoord gemarkeerd is door een naamwoordklasse prefix. Naamwoordklassen komen typisch voor in paren waarbinnen enkelvoudige vs. meervoudige referentie

uitgedrukt wordt. Enkelvoudige dan wel meervoudige referentie krijgt dus gestalte via het naamwoordklasse prefix, waarbij opvalt dat enkele prefixen enkelvoud aanduiden in het ene klassepaar en meervoud in het andere. Naamwoorden met bepaalde betekenisaspecten hebben (in meerdere of mindere mate) een neiging zich te groeperen in een specifiek klassepaar. Per klassepaar wordt een beeld gegeven van de semantische noties die in dat paar meer geconcentreerd voorkomen, maar aandacht wordt ook besteed aan naamwoorden met andere betekenissen. In het hoofdstuk komen verder afgeleide naamwoorden aan de orde, alsook samengestelde (complexe) naamwoorden, leenwoorden en verwantschapstermen en persoonsnamen. Verwantschapstermen en persoonsnamen vallen, in elk geval gedeeltelijk, buiten het naamwoordklasse systeem. Meervoudige referentie wordt uitgedrukt door een suffix op de enkelvoudige term. Verder hebben verwantschapstermen en persoonsnamen een specifiek prefix wanneer ze referentieel gebruikt worden; bij vocatief gebruik is dit prefix afwezig.

Bijvoeglijke naamwoorden en sommige telwoorden, bezittelijke voornaamwoorden en aanwijzende voornaamwoorden congrueren met de naamwoordklasse van het (gewone) zelfstandig naamwoord dat zij bepalen. Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de prefixen die deze congruentie markeren. Dezelfde prefixen worden ook gebruikt om de naamwoordklasse van het onderwerp te markeren op het (niet-afhankelijke) werkwoord. Op vergelijkbare wijze is er congruentie tussen verwantschapstermen en persoonsnamen enerzijds en modificeerders en (niet-afhankelijke) werkwoorden anderzijds. Daarbij wordt enkelvoudige en meervoudige referentie van het naamwoord onderscheiden. Congruentie is er ook tussen vrije en clitische voornaamwoorden (of die nu verwijzen naar verwantschapstermen en persoonsnamen of naar gewone zelfstandig naamwoorden) en modificeerders en (niet-afhankelijke) werkwoorden.

Hoofdstuk 6 geeft een overzicht van persoonlijke voornaamwoorden en van al dan niet clitische voornaamwoorden die gewone naamwoorden substitueren. Er zijn acht persoonlijke voornaamwoorden: ik; jij; hij/zij; ik + jij (2 personen); ik + één of

meer anderen (wij ‘exclusief’); ik + jij + één of meer anderen (wij ‘inclusief’); jullie; zij (meervoud). De persoonlijk voornaamwoorden hebben zowel een vrije (volledige) vorm als vormen waarin zij optreden als clitisch onderwerp, clitisch object, tweede (vrije) object en als complement van een clitisch voorzetsel. ‘Ik + jij’ en ‘ik + jij + één of meer anderen’ hebben bovendien vormen voor gebruik in hortatieve uitdrukkingen, en ‘jullie’ voor gebruik in gebiedende uitdrukkingen. Ingegaan wordt ook op het gebruik van de vrije persoonlijk voornaamwoorden in comitatieve constructies. Daarnaast is er een serie clitische onderwerpsvoornaamwoorden die verwijzen naar de naamwoorden uit de specifieke naamwoordklassen.

Hoofdstuk 7 presenteert de verbindingsmarkeerder in constructies die bezit uitdrukken (genitief constructies). Deze proclitische markeerder is vastgehecht aan de bezitter en congrueert met de naamwoordklasse van het voorafgaande naamwoord dat refereert aan wat bezeten wordt. Ook andere semantische relaties dan strikte bezitsrelaties worden met behulp van deze constructie uitgedrukt.

Hoofdstuk 8 behandelt de demonstratieven. In de demonstratieven wordt een drievoudig deictisch onderscheid gemaakt in de ruimte: bij de spreker, bij de geadresseerde en op afstand van zowel spreker als geadresseerde. Deze demonstratieven zijn opgebouwd uit een (enkele of verdubbelde) congruentiemarkeerder, een voornaamwoordelijk basiselement en een deictisch element. Bij afwezigheid van het deictische element verwijst het voornaamwoordelijke basiselement (met congruentiemarkeerder) naar een eerder genoemde persoon of zaak (anaforische verwijzing).

Hoofdstuk 9 introduceert de ‘restrictor’. De restrictor is een proclitisch element dat vastgehecht is aan een bijvoeglijk naamwoord of een verbale zin. Aanhechting van de restrictor verandert het bijvoeglijk naamwoord of de verbale zin van predicatief in attributief met beperkende werking.

Hoofdstuk 10 gaat in op bijvoeglijke naamwoorden en telwoorden. In het Lumun vormen bijvoeglijke naamwoorden een zelfstandige woordklasse en het hoofdstuk behandelt overeenkomsten en

verschillen met zowel werkwoorden als naamwoorden. Van een aantal bijvoeglijk naamwoorden is duidelijk dat zij afkomstig zijn uit het werkwoordelijke dan wel het naamwoordelijke domein. Een aantal bijvoeglijke naamwoorden heeft een (gedeeltelijk) gereduplicateerde vorm. Deze (gedeeltelijke) reduplicatie drukt in een aantal gevallen geïntensiveerde betekenis uit, in enkele andere gevallen echter congrueert de gereduplicateerde vorm met meervoudige referentie van het hoofdwoord. Deze meervoudsmarkering, die beperkt is tot 'klein', 'groot' en 'lang', wordt ook in een aantal andere Kordofaanse talen aangetroffen. In het geval van 'groot' en vooral van 'klein' kan de niet-gereduplicateerde vorm echter ook gecombineerd worden met naamwoorden met meervoudige of niet-telbare referentie. In dat geval verschuiven zij naar het kwantitatieve domein en drukken 'veel' dan wel 'weinig, een beetje' uit.

In hoofdstuk 11 komen relatief zinnen aan de orde. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen onderwerpsrelatiefzinnen en niet-onderwerpsrelatief-zinnen. Bij onderwerpsrelatief-zinnen fungeert het hoofd (of antecedent) van de relatief zin uit de matrix-zin als het onderwerp van de relatief zin. In niet-onderwerpsrelatief-zinnen heeft het hoofd (of antecedent) van de relatief zin uit de matrix zin een andere functie dan onderwerp in de relatiefzin. Het kan daar fungeren als object, maar ook als complement van een voorzetsel. Bij beide typen relatief zinnen wordt onderscheid gemaakt tussen restrictieve relatief zinnen (ingeleid door de restrictor) en niet-restrictieve relatief zinnen (zonder de restrictor). De syntactische constructie die gebruikt wordt in een niet-restrictieve niet-onderwerpsrelatief-zin kan ook zelf als hoofdzin-predicaat functioneren. Deze constructie maakt gebruik van een koppelwerkwoord en topicaliseert een andere constituent dan de agens. De constructie wordt typisch in het Engels vertaald met een passief werkwoord, maar anders dan in een passief constructie, wordt in deze constructie de agens niet naar de achtergrond geschoven.

Hoofdstuk 12 biedt een gedetailleerd overzicht van de complexe werkwoordsvervoeging van het Lumun. Werkwoorden in hun basisvorm vallen in drie toongroepen en eindigen ofwel in een

klinker ofwel in een *t*. Deze factoren zijn van invloed op de vervoeging, evenals de eerste en laatste klinker van het werkwoord (ongeacht of er nog wel of niet een *t* volgt). Werkwoorden kennen vijf basisvervoegingen voor wat betreft tijd/aspect, waarvan er vier in twee paren gegroepeerd kunnen worden met elk een variant die als onafhankelijk werkwoord wordt gebruikt en een variant die voorkomt in contexten waarin een afhankelijk werkwoord wordt geselecteerd. De zesde basisvervoeging is de gebiedende wijs. Met behulp van vormen van het werkwoord 'zijn' worden nadere tijd/aspect onderscheidingen uitgedrukt, terwijl een reeks van hulpwerkwoorden, al dan niet proclitisch op het hoofdwerkwoord, zorgt voor de uitdrukking van modaliteiten en verdere aspectuele noties. Deze hulpwerkwoorden hebben in veel gevallen een beperktere inflectie dan de hoofdwerkwoorden; in een aantal gevallen is een proces van grammaticalisatie goed waarneembaar. Dat geldt zeker voor de uitdrukking van ontkenning: een ontwikkeling van hulpwerkwoord naar grammaticaal morfeem tekent zich daar duidelijk af. Verder kunnen irrealis en richting ('komen' en 'gaan') op het werkwoord worden uitgedrukt.

Hoofdstuk 13 beschrijft diverse processen van formatie van pluractionele werkwoorden. Pluractionele werkwoorden geven uitdrukking aan verschillende soorten van meervoudigheid. Veel werkwoorden hebben een habituele interpretatie maar een pluractioneel werkwoord kan ook uitdrukking geven aan herhaling binnen een handeling of aan meervoudigheid door meervoudige deelnemers.

Hoofdstuk 14 behandelt werkwoordsderivatie. Het begint met een discussie over hoe een object gedefinieerd kan worden in het Lumun en beschrijft vervolgens de formatie van benefactieve, locatief-applicatieve, causatieve, passieve en wederkerige werkwoorden. Bij de causatieve werkwoorden wordt onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte causatie. Passieve werkwoorden kunnen gevormd worden met behulp van drie verschillende achtervoegsels. Eén daarvan heeft zich naar alle waarschijnlijkheid ontwikkeld uit een mediale vorm. Voor de vorming van wederkerige werkwoorden zijn er twee verschillende achtervoegsels. Het hoofdstuk laat ook een

aantal voorbeelden zien van werkwoorden met combinaties van derivationele achtervoegsels.

Hoofdstuk 16 behandelt het naamwoord **cĭk** 'place(s)' en twee grammaticalisaties van dit naamwoord: het partikel **cĭk** dat 'vage referentie' aangeeft en het proclitische **cĭk-** dat gebruikt wordt voor een locatieve constituent. Het vage-referentie partikel kan gecombineerd worden met een werkwoord en met een bijvoeglijk naamwoord en heeft verschillende functies. Bij sommige transitieve werkwoorden markeert het de afwezigheid van een object, bij sommige werkwoorden die verplicht samengaan met een locatieve bepaling de afwezigheid van een locatieve bepaling. Het locatieve proclitische **cĭk-** is een pragmatische markeerder die een locatie nader preciseert of aangeeft dat iets juist op die bepaalde locatie plaats vindt. Gebruik van het locatieve proclitische **cĭk-** veronderstelt kennis van de locatie bij de hoorder.

Hoofdstuk 16 geeft een overzicht van prepositionele clitica. Vier daarvan hebben een locatieve betekenis ('in', 'aan/op' (contact makend), 'op' (element van hoogte) en 'bij'); de vijfde heeft een instrumentele, comitatieve of agentieve interpretatie ('met, door') en in combinatie met een locatieve constituent een ablatieve interpretatie ('uit'). Lumun plaatsnamen bevatten één van prepositionele clitica als vast element.

Hoofdstuk 17 gaat over bijwoorden. Het hoofdstuk gaat in op morfologische aspecten, waaronder partiële of gehele reduplicatie. Het hoofdstuk geeft verder een overzicht van bijwoorden van plaats, tijd en manier, waarbij aandacht wordt besteed aan deictische bijwoorden. Tussenwerpsels en enclitische communicatieve partikels die een zin of zinsdeel modifieren komen eveneens aan de orde.

Hoofdstuk 18 behandelt voegwoorden: 'en', 'indien/als', 'toen/wanneer/(om)dat', 'totdat' en 'zoals'. Ook gaat het hoofdstuk in op de complementeerder 'dat' en bespreekt het twee clitische voegwoorden: 'en, terwijl' en 'opdat'. In enkele van deze constructies kan een grenstoon worden toegepast aan het eind van het eerste zinsdeel. De voegwoorden gaan typisch samen met bepaalde

vervoegingen van werkwoorden; in bepaalde gevallen kan de lezing van het voegwoord daardoor worden bepaald.

Het onderwerp van hoofdstuk 19 is focusmarkering. Focus op het onderwerp komt eerst aan de orde, dan focus op andere zinsdelen dan het onderwerp. De markeerder van onderwerpsfocus heeft twee vormen, die in vrije variatie kunnen worden gebruikt. De ene vorm congrueert met het onderwerp dat in focus wordt gebracht, de andere vorm is een vaste vorm. Beide onderwerpsfocusmarkeerders zijn proclitisch en worden vastgehecht aan het (niet-afhankelijke) werkwoord of het bijvoeglijk naamwoord, waarbij zij de congruentiemarkeerder vervangen. Bij niet-onderwerpsfocus betreft het in focus gebrachte zinsdeel de linkerpositie in de zin, d.w.z. de positie die gewoonlijk wordt ingenomen door het onderwerp (de zinsvolgorde van het Lumun is onderwerp – werkwoord – object). Dit links gepositioneerde zinsdeel wordt gevolgd door een complementeerder die de rest van de zin introduceert. Deze complementeerder is waarschijnlijk hetzelfde woord als het woord dat functioneert als het voegwoord ‘toen/wanneer/(om)dat’.

Het laatste hoofdstuk (20) gaat in op vraagwoorden en vraagconstructies. Het behandelt de vraagwoorden ‘wie’, ‘wat’, ‘waarom’, ‘waar’, ‘wanneer’, ‘hoe’ en ‘hoe laat’. Verscheidene van deze vraagwoorden hebben een langere en een kortere vorm. De langere wordt gebruikt in neutrale vragen om informatie; ook in thetische vragen wordt de lange vorm toegepast. De korte vorm wordt niet altijd ingezet als echte vraag. Gebruik van de korte vorm kan uitdrukking zijn van een negatieve verwachting of veronderstelling. Het hoofdstuk behandelt als laatste enkele enclitische vraagpartikels. Deze partikels veranderen een bepalende zin in een vragende zin. Daarbij zijn er twee speciale partikels voor het opnieuw vragen van reeds verstrekte informatie.

In de bijlagen, tenslotte, worden vier oorspronkelijke gesproken teksten aangeboden. De teksten zijn getranscribeerd, geglosst en voorzien van een Engelse vertaling. Als laatste is een woordenlijst van ca. 250 woorden bijgevoegd, waaronder de 100 woorden van de Leipzig-Jakarta lijst.